

Ольга Сидоренко,

кандидат юридичних наук, доцент,
асистент кафедри теорії та історії права,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4121-9183>

ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРАВОВИХ АКТІВ У РОМАНО-ГЕРМАНСЬКІЙ ПРАВОВІЙ СІМ'Ї

Проаналізовано основні характеристики правових актів у романо-германській правовій сім'ї. У статті розкрито сутність правових актів як основного джерела права в континентальній традиції, їхню роль у забезпеченні правопорядку та стабільності правового регулювання. Окрему увагу приділено процесу кодифікації та систематизації законодавства, що є ключовими ознаками цієї правової традиції. Розглянуто ієрархію нормативних актів, механізми їхнього прийняття та вплив правових принципів на їхню структуру, підкреслюється важливість чіткого поділу правових актів за рівнем юридичної сили та їхньої ролі в регулюванні суспільних відносин. Окреслено також сучасні виклики, з якими стикається романо-германська сім'я у контексті глобалізації права та взаємодії правових традицій.

Ключові слова: правовий акт, джерела права, правова система, законодавство, правотворчість.

Sydorenko O.

Main characteristics of legal acts in the Romano-Germanic legal family

The main characteristics of legal acts in the Romano-Germanic legal family are analyzed. Its basis is legal acts that play a major role in regulating social relations. However, modern challenges, in particular the growth of legislation, the need to adapt to European standards and the globalization of the legal space, pose new challenges to this system. The start of a full-scale attack led to the adoption of new and clarification of existing legal documents. Therefore, all of the above determines the need to study the specifics and rethink the main characteristics of legal acts in the Romano-Germanic legal system in view of modern trends.

The purpose of the study is to consider the main characteristics of legal acts in the Romano-Germanic legal system of Ukraine, to outline their features, as well as to analyze their significance for law-making and law enforcement in modern conditions.

The scientific article concludes that legal acts in Ukraine, as part of the Romano-Germanic legal system, are characterized by a written nature, which plays a decisive role in ensuring the consistency, predictability and stability of legal regulation. The consolidation of norms in the form of laws, codes and other legal acts creates the basis for clear and transparent law enforcement, which contributes to the development of society based on the principle of the rule of law. Ukraine, as part of this legal tradition, inherited the strengths of the Romano-Germanic system. In particular, the codification of legislation, the hierarchy of legal acts, and their mandatory publicity provide citizens with access to legal norms and allow the state to function effectively even in difficult challenges, such as military conflict or globalization. At the same time, the written nature of law requires constant work to eliminate its weaknesses. Among them are the delay in adapting legislation to rapid changes in society and the need to improve mechanisms for interpretation and enforcement. This task is especially relevant in the context of Ukraine's integration into the European legal space, which poses the task of adapting Ukrainian legislation to EU standards for legislators. At the current stage, it is important for Ukraine not only to improve existing legislation, but also to actively introduce innovations into the lawmaking process.

Keywords: legal act, sources of law, legal system, legislation, lawmaking.

Постановка проблеми. Романо-германська правова сім'я, до якої тяжіє Україна, є однією з найбільш розвинених та впорядкованих у світі. Її основою є правові акти, які відіграють головну роль у регулюванні суспільних відносин. Однак сучасні виклики, зокрема зростання обсягу законодавства, необхідність адаптації до європейських стандартів та глобалізація правового простору, ставлять нові завдання. Початок також повномасштабного нападу на нашу державу зумовив прийняття нових та уточнення чинних правових документів.

Отже, все вищевикладене обумовлює потребу в дослідженні особливостей і переосмисленні основних характеристик правових актів у романо-германській правовій сім'ї з огляду на сучасні тенденції і події, тобто як забезпечити системність, узгодженість та ефективність правового регулювання в умовах постійних змін та як поєднати традиції цієї правової сім'ї з інноваціями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика правових актів тією чи іншою мірою була предметом дослідження багатьох авторів, серед яких А. Гідора, В. Горшеньов, В. Дудченко, О. Колодій, В. Копейчиков, М. Кравчук, Л. Луць, А. Мірошниченко, П. Недбайло, Н. Онищенко, О. Петришин, В. Погорілко, П. Рабінович, С. Фурса, М. Цвік та ін. Водночас на сьогодні це питання залишається лише фрагментарно дослідженим, зокрема існує потреба визначення особливостей правових актів, що обумовлює її актуальність.

Мета дослідження полягає в комплексному теоретичному аналізі правових актів, з'ясуванні основних характеристик правових актів у правовій системі України, що належить до романо-германської правової сім'ї, окресленні їхніх особливостей, а також у розкритті їхнього значення для правотворчості та правозастосування в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. У країнах, що належать до романо-германської правової традиції, основним джерелом права виступає правовий акт. У юридичній літературі відсутнє одностайне та чітке визначення терміна «правовий акт», який є складовою частиною правової системи. Теоретики права часом ототожнюють правові акти з поняттям «нормативні акти». Підтримуємо науковий погляд, згідно з яким поняття «правовий акт» здебільшого ототожнюється з поняттями «юридичний документ» або «юридичний акт». Це пояснюється тим, що правовий акт оформлюється у передбачених законодавством випадках у вигляді письмового документа та може бути актом-документом, зміст якого закріплений у визначеній законом формі, або актом-дією, що спричиняє юридичні наслідки. Схожу точку зору висловлює М. Кравчук, який визначає правовий акт як юридичний документ, виданий уповноваженим державним органом, що містить формально встановлене та загальнообов'язкове правило поведінки, забезпечене й охоронюване державною владою від порушень. Дослідник виділяє основні особливості цього джерела права: а) нормативно-правовий акт виражає волю домінуючої частини населення або всього народу; б) визначає юридичні норми; має певний владний характер; в) закріплює правила поведінки суб'єктів; г) встановлює форму виразу; д) виконання нормативно-правового акта забезпечується силою примусу, заохочення, переконання [1]. П. Рабінович трактує правовий акт як формально обов'язкове волевиявлення уповноважених законом органів або посадових осіб, яке встановлює правила діяльності, приймається певними державними органами, має визначені законом форми зовнішнього вираження і поширює свою чинність (обов'язковість) на певні час і простір на визначених так чи інакше суб'єктів [2, с. 522–523].

Таким чином, правовий акт – офіційний письмовий документ, що має обов'язкову силу, ухвалений уповноваженим суб'єктом (державним органом, органом місцевого самоврядування чи інститутами прямої демократії), який відображає владні розпорядження, спричиняє правові наслідки, формує юридичний стан і спрямований на врегулювання суспільних відносин. Звертаємо увагу, що поняття «правовий акт» і «нормативно-правовий акт» не є ідентичними. Правовий акт є ширшим поняттям, оскільки охоплює і нормативно-правовий акт.

Правові акти поділяються на кілька видів залежно від юридичної субординації: нормативні, які встановлюють загальнообов'язкові правила для певної сфери суспільних відносин; індивідуальні (ненормативні), що створюють права та обов'язки лише для конкретних суб'єктів у певній ситуації; а також інтерпретаційні (акти тлумачення норм права), які мають допоміжний характер і слугують для забезпечення реалізації нормативних актів.

Поряд із класичними видами правових актів – нормативними, індивідуальними та інтерпретаційними – існують також акти зі змішаним нормативно-конкретним змістом. Вони поєднують у собі як нормативні, так і індивідуальні норми, що характерно для низки правових систем романо-германської традиції.

Сучасне уявлення про правовий акт сформувалося в результаті тривалої еволюції правових систем та розвитку філософських і політико-правових концепцій. Романо-германська правова сім'я, що виросла на основі рецепції Римського права, перейняла його понятійно-термінологічний апарат і зберегла початкове римське трактування правових актів.

Романо-германська правова сім'я, до якої належить і Україна, характеризується низкою особливостей у структурі та застосуванні правових актів. Характерною рисою правових актів є те, що їхнє ухвалення відбувається в процесі правотворчої діяльності органів державної влади.

Однією з ключових рис романо-германського права є писаний характер, що передбачає фіксацію правових норм у формі нормативно-правових актів. Це означає, що більшість правових норм створюється, систематизується і застосовується на основі законів, кодексів та інших писаних документів. Такий підхід забезпечує передбачуваність і стабільність правового регулювання. На відміну від англосаксонського, де судовий прецедент відіграє основну роль, у романо-германській правовій традиції писані закони займають домінуюче місце. Проте сьогодні ці дві сім'ї, незважаючи на низку протилежних ознак, які вони мають, невпинно наближаються одна до одної. Основні напрями наближення є добре відомими. У Великобританії і в Сполучених Штатах Америки дедалі більшого значення набуває кодифікація, тоді як у континентальній Європі зростає роль прецедентної практики [3].

У рамках романо-германської правової сім'ї відсутнє єдине бачення щодо джерел права та їхнього взаємозв'язку. Кожна правова система, яка входить до цієї сім'ї, має свої унікальні риси, що формувалися під впливом історичних та національних традицій, особливостей правової культури та інших чинників. Окрім того, питання визначення поняття джерел права є доволі складним і часто викликає дискусії навіть у межах окремих національних правових систем. Як зазначає С. Погребняк, «...нормативно-правові акти, а не будь-яке інше джерело права, найсуттєвіше впливають на розвиток цієї правової сім'ї на сучасному етапі» [4, с. 94]. Нормативно-правові акти створюються уповноваженими органами, що забезпечує легітимність їхнього походження та обов'язковість для виконання.

Важливою рисою є систематизація законодавства через кодифікацію, що сприяє узгодженості та цілісності правової системи. Характерною особливістю романо-германської правової сім'ї є важливе і первинне значення правових актів, які мають кодифікований характер. «Зі значним збільшенням у XVIII–XIX ст. у правових системах європейських країн нормативно-правових актів виникла необхідність їхньої систематизації. Піонером у вирішенні цього завдання стала Франція, в якій, починаючи з 1790 р., почалася робота з кодифікації законодавства. Позитивний досвід Франції відкрив методологію кодифікації для всіх країн романо-германського права, що в кінцевому рахунку суттєво змінило сучасний облік законодавства. Таким чином, усі основні галузі законодавства в сучасних системах романо-германського права є кодифікованими» [5, с. 541].

Правова система має чітку ієрархію, де на вершині знаходиться конституція, за нею – закони та підзаконні акти. Це забезпечує узгодженість та підпорядкованість правових норм. На вершині ієрархії нормативно-правових актів у системі романо-германського права розташовуються конституції та конституційні закони. У більшості держав, що належать до цієї правової сім'ї, закріплено принцип, згідно з яким міжнародно-правові акти після їхньої ратифікації мають перевагу над національним законодавством.

В Україні роль судової практики є дискусійною через змішану правову систему, що поєднує елементи континентального і англосаксонського права. В Україні судові прецеденти не належать до офіційних джерел права, оскільки цей термін відсутній у законодавстві. Водночас аналіз міжнародних актів, ратифікованих державою, свідчить про те, що Україна визнає прецеденти Європейського суду з прав людини як джерело права. Це підтверджується положеннями ст. 46 Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод та ст. 17 і 19 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», зміст яких такий: «Рішення Європейського суду є обов'язковими для держав – учасниць Конвенції», «...суди застосовують під час розгляду справ Конвенцію та практику Суду як джерело права» [6]. В Україні прецедентна практика Європейського суду з прав людини закріплена на законодавчому рівні як обов'язкове джерело права, оскільки держава офіційно визнає його юрисдикцію щодо тлумачення та застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Деякі науковці, зокрема Л. Луць, С. Шевчук, Б. Малишев та О. Турчак, вважають, що судовий прецедент фактично виконує функцію джерела права в Україні й тому має бути офіційно визнаним. Вони зазначають низку проблем, які, на їхню думку, можуть бути вирішені завдяки застосуванню судового прецеденту. Л. Луць вважає, що визнання судового прецеденту як джерела права може покласти край прогалинам та колізіям у законодавстві, зможе забезпечити справедливий судовий розгляд та єдність судової практики. На законодавчому рівні необхідно визнати правотворчі функції КСУ та ВС [7, с. 12].

В. Шафарчук зазначає, що судовий прецедент має забезпечити прозорість, передбачуваність судової та правоохоронної систем: посадові особи не зможуть відступати від правила, яке міститься у прецеденті. Відповідно це призведе до зниження рівня корупції у судовій гілці влади, адже тепер суд має керуватися і приймати рішення, аналогічні до тих, що закріплені в прецеденті [8, с. 41]. До того ж швидко з'являються нові суспільні відносини, врегульовувати які законодавство не встигає, тому судовий прецедент в таких випадках міг стати ефективним засобом правового регулювання. Д. Кирилюк зазначає, що в

умовах технологічного прогресу не може швидко врегулювати нові соціально-економічні інститути. Тому в країнах континентальної правової сім'ї такі галузі права як банківське, податкове, договірне право, розвиваються на основі прецедентів [9]. Варто також відзначити, що 16 січня 2025 р. в Києві Президент України В. Зеленський та прем'єр-міністр Велико-британії К. Стармер підписали Угоду про сторічне партнерство між Україною та Сполученим Королівством Великої Британії і Північної Ірландії, одним із положень якої є посилення співпраці у сфері правосуддя та притягнення до відповідальності. Цей документ також імовірно вплине на посилення значення і ролі судової практики і судового прецеденту в нашій державі.

У всіх державах романо-германської правової сім'ї зберігається класичний поділ права на публічне і приватне, що походить ще з часів Римської імперії. Публічне право регулює відносини субординаційного характеру, засновані на владі та підпорядкуванні, а також передбачає застосування примусових механізмів до зобов'язаних осіб. У цій сфері переважають імперативні норми, які не можуть змінюватися чи доповнюватися учасниками правовідносин. Натомість приватне право регулює відносини між рівноправними та незалежними суб'єктами. Тут переважають диспозитивні норми, що діють лише в тій частині, у якій вони не змінені, не скасовані їхніми учасниками. До сфери публічного права відносяться конституційне, кримінальне, адміністративне, фінансове, міжнародне право, процесуальні галузі ООН, інститути трудового права і т. ін. [10, с. 324].

У романо-германському праві правова доктрина відіграє значну роль у тлумаченні (однак судді не мають права використовувати погляди відомих учених-юристів як обґрунтування для ухвалення рішень) та розвитку законодавства, сприяючи його адаптації до сучасних умов та є важливою у правотворчості. Раніше правова доктрина відіграла значну роль у процесі становлення романо-германського права, що сформувалося під впливом відомих юридичних шкіл, осередками яких стали перші європейські університети. Завдяки їхній діяльності доктрина залишалась основним джерелом права в романо-германській сім'ї. У дослідженнях зазначається, що у ХХ ст. доктрина як неофіційне джерело права втратила провідну роль, поступившись закону, який став основним офіційним джерелом, що підтверджується процесами кодифікації. Водночас вона й надалі суттєво впливає на розвиток правової системи. Сьогодні її значення визнається як у процесі підготовки законодавчих актів, так і в правозастосуванні, зокрема при тлумаченні норм права. Доктрина сприяє формуванню понятійного апарату юридичної науки та її методології, що активно використовується законодавцями. Створюючи нормативно-правові акти, законодавець спирається на науково-доктринальний підхід до розуміння права, концепцію правової держави та інші правові категорії. При тлумаченні норм права правозастосовці звертаються до коментарів до кодексів, які мають доктринально-експертний характер. Такі коментарі широко видаються у Франції, Німеччині та інших країнах континентального права [11]. У романо-германській (континентальній) правовій сім'ї співвідношення правових актів і правової доктрини визначається загальними принципами, де основним джерелом права є нормативні акти, а правова доктрина відіграє вторинну роль.

Розвиток національних правових систем та права загалом призвело до часткового зменшення значення правової доктрини як джерела права. Якщо доктрина впливає на законодавця, її можна розглядати як непряме джерело права. Водночас, коли законодавець закріплює наукові напрацювання в правових нормах, це свідчить про її безпосередній вплив на формування законодавства. У країнах загального права судді іноді обґрунтовують своє рішення посиланнями на праці англійських вчених [12, с. 15].

У сучасних умовах доктрина справляє позитивний вплив на формування джерел права романо-германської правової сім'ї, виконує допоміжну, але важливу функцію. Її використання в законотворчому процесі сприяє прийняттю науково обґрунтованих і актуальних правових норм, допомагає заповнювати прогалини в правовому регулюванні суспільних відносин та усувати суперечності в системі законодавства. Таким чином, правові акти і правова доктрина знаходяться у відносинах взаємодоповнення, що забезпечує стабільність та розвиток правової системи.

Висновки. Правові акти в Україні як частина романо-германського права характеризуються писаним характером, що відіграє вирішальну роль у забезпеченні системності, передбачуваності та стабільності правового регулювання. Закріплення норм у вигляді законів, кодексів та інших правових актів створює базу для чіткого та прозорого правозастосування, що сприяє розвитку суспільства на основі принципу верховенства права. Україна як частина цієї правової традиції успадкувала сильні сторони романо-германської сім'ї. Зокрема, кодифікація законодавства, ієрархія правових актів та їхня обов'язкова публічність забезпечують громадянам доступ до правових норм і дозволяють державі функціонувати ефективно навіть в умовах складних викликів (військовий конфлікт чи глобалізація). Водночас писаний характер права вимагає постійної роботи над усуненням його слабких сторін. Серед них – затримка адаптації законодавства

до швидкоплинних змін у суспільстві та необхідність удосконалення механізмів тлумачення та правозастосування. Ці завдання особливо актуальні в умовах інтеграції України до європейського правового простору, що ставить перед законодавцями необхідність адаптації українського законодавства до стандартів ЄС.

Отже, на сучасному етапі для України важливо не лише вдосконалювати чинне законодавство, а й активно впроваджувати інновації у законотворчий процес. Це включає цифровізацію правової системи, створення доступних електронних реєстрів законодавства, вдосконалення механізмів громадського обговорення законопроектів і підвищення правової культури населення.

Список використаних джерел

1. Кравчук М. В. Теорія держави права (опорні конспекти) : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Вид. 3-тє, переробл. й допов. Тернопіль : THEU, 2016. 524 с. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/25431> (дата звернення: 20.01.2025).
2. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 3 : Загальна теорія права / редкол. : О. В. Петришин (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. Наук України ; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. 2017. 952 с.
3. Jaakko Husa. Classification of Legal Families Today – Is it Time for Memorial Hymn? *Revue Internationale de Droit Comparé*. Vol. 56, №. 1. 2004. P. 11–38.
4. Порівняльне правознавство : підруч. за заг. ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2012. 272 с.
5. Загальна теорія права : підруч. за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2020. 568 с.
6. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України № 3477-IV від 23.02.2006 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення: 20.01.2025).
7. Луць Л. А. Перспективи становлення судового прецеденту як джерела права України. *Вісник Центру суддівських студій*. 2006. № 6. С. 9–15.
8. Шафарчук В. В. Судовий прецедент в Україні. *Юридична газета*. 2013. № 35-36(377-378). URL: yur-gazeta.com (дата звернення: 28.01.2025).
9. Кирилюк Д. В. Чи визнається в Україні судовий прецедент? *Юридичний журнал*. 2006. № 4. С. 78–81.
10. Правова доктрина України : у 5 т. Т. 1: Загальнотеоретична та історична юриспруденція за заг. ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2013. 976 с.
11. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підруч. Харків : Консум, 2000. 704 с.
12. Тополевський Р. Б. Системні зв'язки юридичних джерел права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2004. 20 с.

References

1. Kravchuk, M. V. (2016). *Teoriia derzhavy prava (oporni konspekty): navch. posib. dlia stud. vyshch. navch. zakl. [The theory of the rule of law (reference notes)]*. Ternopil: TNEU. Retrieved from <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/25431> [in Ukrainian]
2. Petryshyn, O. V. (2017). *Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia [A large legal encyclopedia]*. Vols. 1-20. Kharkiv: Pravo. Vol. 3: Zahalna teoriia prava [in Ukrainian]
3. Jaakko, Husa (2004). Classification of Legal Families Today – Is it Time for Memorial Hymn? [Classification of Legal Families Today – Is it Time for Memorial Hymn?] *Revue Internationale de Droit Comparé*, 56 (1), 11-38 [in English]
4. Petryshyn, O. V. (2012). *Porivnialne pravoznavstvo [Comparative jurisprudence]* Kharkiv: Pravo [in Ukrainian]
5. Petryshyn, O. V. (2020). *Zahalna teoriia prava [General theory of law]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian]
6. *Pro vykonannia rishen ta zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny: Zakon Ukrainy vid 23.02.2006 roku № 3477-IV [On the implementation of decisions and application of the practice of the European Court of Human Rights: Law of Ukraine dated 23.02.2006]*. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> [in Ukrainian]
7. Luts, L. A. (2006). Perspektivy stanovlennia sudovoho pretsedentu yak dzhherela prava Ukrainy [Prospects for establishing judicial precedent as a source of Ukrainian law]. *Visnyk Tsentru suddivskykh studii - Bulletin of the Center for Judicial Studies*, 6, 9-15 [in Ukrainian]
8. Shafarchuk, V. V. (2013). Sudovi pretsedent v Ukraini [Judicial precedent in Ukraine] *Yurydychna Hazeta - Legal newspaper*, 35-36 (377-378). Retrieved from <http://yur-gazeta.com> [in Ukrainian]

9. Kyryliuk, D.V.(2006). Chy vyznaietsia v Ukraini sudovy pretsedent? [Is the court precedent recognized in Ukraine?] *Yurydychnyi zhurnal*, 4, 78-81. [in Ukrainian]
10. Petryshyn, O. V. (2013). *Pravova doktryna Ukrainy: Zahalnoteoretychna ta istorychna yurysprudentsiia* [Legal doctrine of Ukraine: General theoretical and historical jurisprudence]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian]
11. Skakun, O. F. (2000). *Teoriia derzhavy i prava* [Theory of the state and law]. Kharkiv: Konsum [in Ukrainian]
12. Topolevskyi, R. B. (2004). *Systemni zviazky yurydychnykh dzherel prava* [System connections of legal sources of law]. Kharkiv: Natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 28.01.2025